

Determinanty obrotu bezgotówkowego w krajach Unii Europejskiej

Streszczenie

Obrót bezgotówkowy zgodnie z definicją Narodowego Banku Polskiego to rozliczenie pieniężne, w którym na każdym etapie cyklu rozliczeniowego dokonywany jest transfer środków pieniężnych z i na rachunki bankowe (lub konta własne banków, bądź inne rachunki płatnicze), a więc zarówno po stronie dłużnika (płatnika), jak i po stronie wierzyciela (beneficjenta) oraz w rozrachunkach pomiędzy bankami rozliczenie przybiera wyłącznie formę zapisów na rachunkach bankowych/płatniczych rozliczających się podmiotów¹. Innymi słowy, transakcje bezgotówkowe dotyczą rozliczeń pieniężnych, w których obie strony rozliczenia tj. dłużnik i wierzyciel posiadają rachunek bankowy/płatniczy i na żadnym etapie nie dochodzi o użycia gotówki.

Zagadnienie dotyczące uwarunkowań obrotu bezgotówkowego jest szczególnie ważne z punktu widzenia zaspokojenia potrzeb konsumentów, ale także dla rozwoju obrotu bezgotówkowego. Korzystanie z usług płatniczych przez konsumentów pozwala na zaspokojenie potrzeb finansowych, będących we współczesnej gospodarce potrzebami podstawowymi. Dostęp do szerokiej oferty usług finansowych dzięki finansyzacji relacji społecznych uważany jest za kluczowy czynnik dobrobytu konsumentów. Wzrost użyteczności z konsumpcji dóbr i usług, a także z korzystania z danej formy płatności powoduje wzrost ich dobrobytu. Ponadto decyzje o wykorzystaniu przez członków gospodarstw domowych bezgotówkowych form płatności są ważnym „ogniwem w drzewie decyzyjnym mikrofinansów”, które wywodzą się z nurtu instytucjonalnego finansów.

Jedną z przesłanek do poszukiwania czynników determinujących obrót bezgotówkowy w „starych” i „nowych” krajach Unii Europejskiej jest kluczowa różnica, polegająca na tym, że poszczególne kraje Wspólnoty znajdują się na różnym etapie rozwoju obrotu bezgotówkowego. Różnica ta wynika chociażby z tego, że w krajach tzw. „starej piętnastki” liczba transakcji instrumentami płatniczymi przypadająca na 1 mieszkańca na ogół jest wyższa niż w „nowych” państwach UE. Autorka oczekuje, że wśród czynników objaśniających obrót bezgotówkowy mierzony transakcjami kartami płatniczymi, tj. wartością i liczbą znajdują się

¹ *Diagnoza stanu rozwoju obrotu bezgotówkowego w Polsce*, Narodowy Bank Polski, Departament Systemu Płatniczego, Warszawa 2013, s. 3.

determinanty wspólne dla państw będących na podobnym poziomie pod względem rozwoju obrotu bezgotówkowego.

Innym motywem podjęcia badań jest mało eksplorowane w literaturze podejście z perspektywy mikro i makro. Autorka podkreśla, że na gruncie polskim realizowane były dotychczas głównie badania dotyczące zwyczajów płatniczych polskich konsumentów czy opracowania cykliczne publikowane od 2011 r. o charakterze analitycznym, opisujące różnice międzynarodowe w rozwoju obrotu bezgotówkowego, jednak bez wyjaśniania ich przyczyn. Podobne ujęcie zagadnienia w Polsce zastosowali jedynie Ł. Goczek i B. Witkowski, jednak ich modele wykorzystują dane, które kończą się na 2012 roku. Wśród autorów zagranicznych analizy panelowe wykorzystywane w ramach podejścia makro stosowali np. D. Humphrey w 1996 roku, czy autorzy nowszych opracowań – G. Adrizzi i E. Iachini w 2009 roku, jednak są one już nieaktualne wobec zmieniającego się otoczenia. Analizy z perspektywy makro dotyczyły najczęściej wybranych krajów np. OECD, strefy euro, czy w przypadku Ł. Goczka i B. Witkowskiego krajów Unii Europejskiej, bez uwzględnienia kryteriów, które by je różnicowały.

Głównym celem rozprawy jest identyfikacja i ocena czynników ekonomicznych oraz pozaekonomicznych determinujących korzystanie z płatności bezgotówkowych przez konsumentów oraz ich empiryczna weryfikacja w ujęciu mikro- i makroskali w latach 2004–2018. Przyjęto hipotezę główną o następującej treści: w „starych” i „nowych” krajach Unii Europejskiej rozwój obrotu bezgotówkowego, w szczególności z wykorzystaniem kart płatniczych warunkują oddziałujące z różną siłą determinanty ekonomiczne, socjodemograficzne, kulturowe i czynniki związane z infrastrukturą płatniczą. Sformułowano cztery hipotezy pośrednie:

H1: Szara strefa destymuluje obrót bezgotówkowy, a z drugiej strony rozwój obrotu bezgotówkowego wpływa na zmniejszenie rozmiarów szarej strefy.

H2: Istnieje związek między stopniem zaawansowania obrotu bezgotówkowego w Polsce, mierzonym wskaźnikiem włączenia płatniczego a wybranymi cechami socjodemograficznymi konsumentów, czynnikami ekonomicznymi i charakterystykami instrumentów płatniczych.

H3: Czynniki ekonomiczne, socjodemograficzne, kulturowe i związane z infrastrukturą płatniczą z różną siłą oddziałują na obrót bezgotówkowy, mierzony liczbą transakcji kartami płatniczymi w krajach UE-15 i UE-13.

H4: Czynniki ekonomiczne, socjodemograficzne, kulturowe i związane z infrastrukturą płatniczą z różną siłą oddziałują na obrót bezgotówkowy, mierzony wartością transakcji kartami płatniczymi w krajach UE-15 i UE-13.

Ze względu na złożoność problemu badawczego, Autorka poddała go analizie zarówno z perspektywy mikro, jak i makroskali. W pierwszym przypadku wykorzystano dane pierwotne, pozyskane w wyniku badania własnego z zastosowaniem kwestionariusza ankiety. Pozwoliły one na zidentyfikowanie czynników korzystania płatności bezgotówkowych z perspektywy konsumenta. W drugim przypadku wykorzystano dane wtórne, pozyskane dla poszczególnych krajów Unii Europejskiej z baz danych: Hurtowni Danych Statystycznych EBC, Banku Światowego („World Development Indicators”), Eurostatu, Transparency International, oficjalnej strony Komisji Europejskiej oraz opracowań F. Schneidera. Takie ujęcie umożliwiło udzielenie odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki sprzyjają, a które ograniczają rozwój obrotu bezgotówkowego oraz jakie działania należy podjąć, aby kraje o mniej rozwiniętym obrocie bezgotówkowym zaczęły dorównywać lepiej rozwiniętym.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i składa się z pięciu rozdziałów. Rozdział pierwszy stanowił wprowadzenie do tematyki związanej z obrotem bezgotówkowym, pełniąc przede wszystkim funkcję wyjaśniającą i deskryptywną. Przedstawiono w nim obowiązujące regulacje prawne w zakresie funkcjonowania obrotu bezgotówkowego w krajach Unii Europejskiej ze szczególnym zwróceniem uwagi na ustawodawstwo w Polsce. W kolejnej części opisywanego rozdziału zaprezentowano definicję obrotu bezgotówkowego w ujęciu węższym i szerszym, dokonano rozróżnienia pojęcia systemu płatniczego od systemu płatności, a także usystematyzowano pojęcia takie jak: płatność, transakcja płatnicza, usługa płatnicza, rozliczenie pieniężne. Przedstawiono klasyfikację płatności oraz instrumentów płatniczych ze względu na główne kryteria.

W rozdziale drugim dokonano przeglądu głównych kierunków badań związanych z obrotem bezgotówkowym i zaprezentowano aktualny stan wiedzy na ten temat. Szczególną uwagę poświęcono uwarunkowaniom obrotu bezgotówkowego. Zwrócono także uwagę na inne nurty badawcze występujące w literaturze, będące implikacją obrotu bezgotówkowego – takie jak: wzrost gospodarczy, szara strefa oraz na koszty transakcyjne obrotu bezgotówkowego. W ramach tych obszarów przeanalizowano wybrane wyniki badań empirycznych w oparciu o przegląd literatury, skupiając się zarówno na publikacjach naukowych krajowych, jak i zagranicznych. Praca doktorska jest dobrze osadzona w literaturze i źródłach informacji odpowiednich do tematyki. Wykorzystano zarówno nowe, jak i klasyczne pozycje literaturowe i odniesiono się do literatury światowej.

W rozdziale trzecim dokonano charakterystyki rynku płatności detalicznych, ze szczególnym uwzględnieniem rynku kart płatniczych. Uwagę poświęcono także ubankowieniu, będącemu czynnikiem warunkującym korzystanie z bezgotówkowych form

płatności, dokonano oceny ubankowienia w krajach Unii Europejskiej, biorąc pod uwagę liczbę rachunków *per capita* i liczbę transakcji na rachunku przypadającą na jeden rachunek. Opisano także w ujęciu czasowym i geograficznym rozwój płatności bezgotówkowych w krajach Unii Europejskiej. Porównań dokonano nie tylko między „starymi” a „nowymi” krajami Wspólnoty, ale także między poszczególnymi krajami. Szczególną uwagę poświęcono tendencjom panującym na rynku kart płatniczych. Opisano zmiany wolumenu kart płatniczych i transakcji z wykorzystaniem tego instrumentu płatniczego, a także dokonano oceny rozwoju infrastruktury płatniczej. Przedstawiono także stan rozwoju obrotu bezgotówkowego w Polsce na tle innych krajów Wspólnoty, porównując lata 2004 i 2018. Rozdział wieńczy przedstawienie skutków pandemii COVID-19 dla obrotu bezgotówkowego, a w szczególności jej konsekwencji w zakresie korzystania z instrumentów bezgotówkowych przez konsumentów.

W kolejnych dwóch rozdziałach przedstawiono wyniki badań empirycznych, odpowiednio z perspektywy mikro i makro. W rozdziale czwartym podstawowym narzędziem wykorzystanym do badania był kwestionariusz ankiety. Punktem wyjścia opisywanego rozdziału było przedstawienie metodyki badania, a następnie charakterystyka próby badawczej. Następnie dokonano oceny stopnia zaawansowania obrotu bezgotówkowego wśród polskich konsumentów w oparciu o autorski wskaźnik włączenia płatniczego, identyfikując przy tym czynniki hamujące powstrzymujące przez założeniem konta bankowego, którego posiadanie umożliwia korzystanie z szerokiego wachlarza instrumentów płatniczych. Ocenie poddano także metody płatności stosowane przez konsumentów w zależności od kanału dystrybucji i stopnia ich włączenia płatniczego. W dalszej kolejności zbadano, jaki jest związek między faktem korzystania z bezgotówkowych form płatności mierzonym wskaźnikiem włączenia płatniczego a wybranymi cechami socjodemograficznymi konsumentów i wynikającymi z cech instrumentów płatniczych.

Rozdział piąty stanowił próbę skonstruowania modeli ekonometrycznych, które miały objaśniać obrót bezgotówkowy mierzony liczbą i wartością transakcji kartami płatniczymi w panelu „starych” i „nowych” krajów Wspólnoty za pomocą czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych. Dobór potencjalnych zmiennych objaśniających wynikał z przesłanek teoretycznych, studiów literaturowych, jak i analiz przeprowadzonych w rozdziale czwartym (ujęcie mikro). Estymacje parametrów modeli poprzedziła prezentacja szczegółowych charakterystyk rozkładu dla zmiennych objaśnianych i potencjalnych zmiennych objaśniających. Dokonano także oceny stacjonarności szeregów czasowych i zbadania korelacji pomiędzy zmiennymi objaśnianymi a zmiennymi objaśniającymi.

Na podstawie wyników badań zaprezentowanych w rozdziale czwartym i piątym Autorka zweryfikowała hipotezę główną oraz hipotezy szczegółowe. Znajomość czynników determinujących obrót bezgotówkowy stanowi ważny element kształtowania polityki pieniężnej oraz jest cennym źródłem informacji przy podejmowaniu strategicznych decyzji dotyczących obrotu bezgotówkowego i systemu płatniczego.